

vid-03022016-77-pro-zatverdzenyia-polozenyia-pro-centralnu-polikliniku-ministerstva-vnutrisnix-sprav-ukrayini-u-redakcii-nakazu-mvs-vid-10072018-584.

16. Про затвердження Положення про групи медичних експертів Міністерства внутрішніх справ України: наказ від 11.09.2018 № 740. *Офіційний вісник України*. 2018. № 82, ст. 2730.

17. Про внесення змін до Положення про Державну установу «Територіальні медичне об'єднання Міністерств внутрішніх справ України по Миколаївській області»: наказ від 07.11.2015 № 1441 / Офіційний веб-портал Міністерства внутрішніх справ України. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/documents/normativno-pravovi-akti/departament-oxoroni-zdorovya/nakaz-mvs-vid-07112015-1441-pro-zatverdzenyia-polozenyia-pro-derzavnu-ustanovu-teritorialne-medicne-objednannya-ministerstva-vnutrisnix-sprav-ukrayini-po-mikolayivskii-oblasti-u-redakcii-nakazu-mvs-vid-10032020-238>.

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.2.18>

ВИСКАРКА Т. В.

**КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЯК ЕЛЕМЕНТ
МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ
БАНКІВСЬКИХ ЕЛЕКТРОННИХ ПЛАТЕЖІВ**

**CRIMINALISTIC CHARACTERISTICS AS AN ELEMENT
OF THE METHODS OF INVESTIGATING FRAUD IN THE FIELD
OF THE USE OF BANKING ELECTRONIC PAYMENTS**

Актуальність статті полягає в тому, що криміналістична характеристика є відносно новою категорією в сучасній криміналістиці, оскільки перші згадки про неї почалися лише в сімдесятих роках минулого сторіччя. Найбільшого розквіту її дослідження на теренах української науки почалося приблизно з 2010 року. Саме тоді майже всі вчені-криміналісти при висвітленні питань окремих методик розслідування кримінальних правопорушень вважали за необхідне розглянути і вказану складову. Як наслідок, зазначена категорія стала невід'ємною частиною будь-якої окремої методики. Тому вважаємо за потребу дослідити криміналістичну характеристику як елемент методики розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів.

Метою статті є дослідження криміналістичної характеристики як елемента методики розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів.

Наукова стаття присвячена висвітленню деяких аспектів розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів. Розглядається криміналістична характеристика як елемент методики розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень.

Зазначається, що криміналістична характеристика є відносно новою категорією в сучасній криміналістиці, оскільки перші згадки про неї почалися лише в сімдесятих роках минулого сторіччя. Найбільшого розквіту її дослідження на теренах української науки почалося приблизно з 2010 року. Саме тоді майже всі вчені-криміналісти при висвітленні питань окремих методик розслідування кримінальних правопорушень вважали за необхідне розглянути і вказану складову. Як наслідок, зазначена категорія стала невід'ємною частиною будь-якої окремої методики.

Акцентовано увагу на тому, що вказана категорія має важливе значення під час проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних заходів. Визначено, що саме наявність докладно побудованих кореляційних зв'язків між елементами криміналістичної характеристики шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів дозволить працівникам правоохоронних органів ефективно реалізовувати кримінальні провадження досліджуваної категорії.

Ключові слова: шахрайство, сфера використання банківських електронних платежів, криміналістична характеристика, розслідування, організація, слідча (розшукова) дія.

The relevance of the article lies in the fact that forensic characterization is a relatively new category in modern criminology, as the first mentions of it began only in the seventies of the last century. The heyday of her research in the field of Ukrainian science began around 2010. It was at that time that almost all criminologists considered it necessary to consider the specified component when addressing the issues of individual methods of investigation of criminal offenses. As a result, this category has become an integral part of any individual methodology. Therefore, we consider it necessary to investigate the forensic characteristics as an element of the fraud investigation method in the field of using bank electronic payments.

The purpose of the article is to study forensic characteristics as an element of fraud investigation methods in the field of using bank electronic payments. The scientific article is devoted to the coverage of some aspects of fraud investigation in the field of using bank electronic payments. Forensic characteristics are considered as an element of the investigation methodology of the investigated category of criminal offenses.

It is noted that forensic characterization is a relatively new category in modern criminology, as the first mentions of it began only in the seventies of the last century. The heyday of her research in the field of Ukrainian science began around 2010. It was at that time that almost all criminologists considered it necessary to consider the specified component when addressing the issues of individual methods of investigation of criminal offenses. As a result, this category has become an integral part of any individual methodology.

Attention is focused on the fact that the specified category is important during investigative (search) actions, covert investigative (search) actions and other procedural measures. It was determined that precisely the presence of carefully constructed correlations between the elements of the forensic characteristics of fraud in the field of using bank electronic payments will allow law enforcement officers to effectively implement criminal proceedings of the studied category.

Key words: fraud, scope of use of bank electronic payments, forensic characteristics, investigation, organization, investigative (search) action.

Постановка проблеми. Криміналістична характеристика є відносно новою категорією в сучасній криміналістиці, оскільки перші згадки про неї почалися лише в сімдесятих роках минулого сторіччя. Найбільшого розквіту її дослідження на теренах української науки почалося приблизно з 2010 року. Саме тоді майже всі вчені-криміналісти при висвітленні питань окремих методик розслідування кримінальних правопорушень вважали за необхідне розглянути і вказану складову. Як наслідок, зазначена категорія стала невід'ємною частиною будь-якої окремої методики. Тому вважаємо за потребу дослідити криміналістичну характеристику як елемент методики розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розвиток криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень надали такі вчені, як Ю. П. Аленін, Л. І. Аркуша, В. П. Бахін, В. Д. Берназ, А. Ф. Волобуєв, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, В. О. Коновалова, М. В. Салтевський, Р. Л. Степанюк, В. В. Тіщенко, К. О. Чаплинський, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітько, В. В. Юсупов та інші. В той же час, наше дослідження конкретизувало криміналістичну характеристику як елемент методики розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів з огляду на сучасну судово-слідчу практику та позиції науковців.

Метою даної статті є дослідження криміналістичної характеристики як елементу методики розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів.

Виклад основного матеріалу дослідження. На початку звернемося до праці В. В. Тищенко, який «...під міжвидовою (комплексною) методикою розуміє не просто сукупність окремих видових методик, а їх загальна інтегрована модель, що виконує системоутворюючу і методологічну функцію. Таким чином, розробки теоретичних основ криміналістичної методики ведуться в різних напрямках, що народжують нові підходи, уточнюючи, доповнюючи і оновлюючи відомі і, здавалося б, усталені наукові поняття та положення. Разом з тим, відсутні чіткі позиції по одній з найголовніших проблем теорії та методології – за системою принципів формування криміналістичних методик розслідування. Крім того, не завжди відрізняються принципи науково-теоретичної розробки приватних методик розслідування, з одного боку, і принципи застосування і побудови методики розслідування злочинів у практичній діяльності – з іншого. У цьому зв'язку треба підкреслити, що формування криміналістичної методики розслідування обумовлюється визначенням тих теоретичних і методологічних передумов, на основі яких можна виявити загальні закономірності та взаємозв'язки, властиві основним об'єктам криміналістичного наукового дослідження: діяльності з розслідування злочинів, з одного боку, та діяльності з їх вчиненню – з іншого. Вважаємо, зазначена мета може бути досягнута за допомогою дієвого, системного та функціонального підходів, що утворюють у своїй системі загальний комплексний підхід, і будучи засобом пояснення, конструювання та прогнозування науково-методичних розробок» [11, с. 7–9].

Одне з формулювань криміналістичної методики приводе група науковців (Б. Є. Лук'яничков, Є. Д. Лук'яничков, С. Ю. Петряев), визначаючи її як «...заключний розділ криміналістики, який синтезує положення криміналістичної техніки і тактики та являє собою систему наукових положень та розроблених на їх основі типових рекомендацій з організації розкриття, розслідування і запобігання окремих видів кримінальних правопорушень». Крім того, автори вказують на те, що її «...припустимо розглядати як засіб реалізації положень криміналістичної техніки і тактики. Адже поза реальних умов розслідування відносно особливостей того чи іншого виду злочинів їх застосування неможливо. Так, криміналістична техніка розкриває механізм виникнення слідів рук, але, природно, вона не може дати відповідь, на яких предметах частіше утворюються ці сліди при вчиненні крадіжок або корупційних злочинів. В криміналістичній тактиці розглядають прийоми допиту свідка, але не міститься відповіді на питання у чому полягають особливості допиту при розслідуванні підпалів, розбійних нападів тощо. Виявлення таких особливостей і є завданням криміналістичної методики. Адже не може бути допиту свідка чи потерпілого взагалі, а є допит конкретних категорій осіб (потерпілих, свідків, підозрюваних) стосовно до специфічних умов, їх ролі, заінтересованості і т. п. в межах розслідування конкретних злочинів» [7, с. 198].

Зі свого боку, В. А. Журавель вказує, що зазначена наукова категорія покликає систематизувати відповідні засоби криміналістичного забезпечення в кримінальних провадженнях різних категорій. Автор робить висновок, що «...криміналістична методика виникла в результаті інтеграції та диференціації наукових знань та об'єднує в собі передові досягнення криміналістичної техніки й тактики, відповідно, щодо оптимальної організації розслідування злочинів і судового розгляду певних категорій справ» [4, с. 9].

В свою чергу, інша група вчених-криміналістів (В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Самодін), вказують на те, що назва завершального розділу криміналістики «криміналістична методика» лише умовно передає сутність змістовного навантаження, що охоплює поняття «методика». Автори вказують, що в криміналістичній методиці розроблюються та рекомендуються до застосування під час розслідування не тільки певні методи, засоби і прийоми діяльності, але й положення, які стосуються: криміналістичної характеристики відповідного виду кримінальних правопорушень; типових слідчих ситуацій; типових переліків обставин, що потребують встановлення; напрямів взаємодії слідчого з іншими учасниками розслідування, правоохоронними та державними органами тощо. Науковці вказують, що такі рекомендації являють собою програми розслідування за похідною типовою слідчою ситуацією і визначають коло завдань, що вирішуються за допомогою відповідних алгоритмів дій слідчого, тим самим набуваючи технологічного характеру. Як висновок, автори формулюють криміналістичну методику як «...завершальний розділ науки криміналістики, що представляє собою систему наукових положень і сформованих на їх основі практичних рекомендацій, що забезпечують ефективність діяльності слідчого та інших компетентних суб'єктів з розслідування та попередження окремих видів кримінальних правопорушень» [5, с. 569].

А вже Г. А. Матусовський акцентує увагу на тому, що методика розслідування злочинів може розглядатися в двох аспектах. Так, першим аспектом автор виокремлює сам процес розслідування злочинів як специфічна діяльність уповноважених законом органів, здійснювана на основі застосування засобів криміналістичної техніки, прийомів криміналістичної тактики, а також криміналістичних методів розслідування окремих видів злочинів. А другим аспектом науковець вказує розділ науки криміналістики, що містить систему комплексних криміналістичних рекомендацій по виявленню, розслідуванню і профілактиці окремих видів злочинів [8, с. 120].

Доречною вважаємо думку В. В. Тіщенка, який вказує, що ефективні методи, прийоми та засоби ретроспективного пізнання події, що розслідується, прогнозування та припинення продовжуваної злочинної діяльності можуть бути розроблені за умови правильного уявлення про структуру такої діяльності, її криміналістично значущі елементи та зв'язки між ними, про механізм слідоутворення як закономірний. її відображенні у навколишньому середовищі (у матеріальній обстановці, а також у вигляді уявних образів, зафіксованих у пам'яті причетних до неї осіб) [10, с. 39].

Також досить цікавою вважаємо позицію А. П. Шеремета, який зазначає, що «...розроблення методик розслідування спирається на цілісну систему загальних положень (принципів), до яких можна віднести: обумовленість вказаних розробок потребами слідчої практики; реалізація принципу законності наукових рекомендацій, які повинні відповідати принципам кримінального процесу, етичності і гуманності; комплексне використання правових та інших джерел інформації; використання нових досягнень науково-технічного прогресу і передового слідчого досвіду, інших сфер практичної діяльності; оптимальний набір слідчих дій, тобто в будь-якій окремій методиці доцільно використовувати повну сукупність слідчих дій, яка забезпечує вирішення слідчої ситуації, досягнення мети розслідування» [12, с. 336].

Стосовно структури методики розслідування кримінальних правопорушень, то, наприклад, Б. С. Лук'яничков, Є. Д. Лук'яничков та С. Ю. Петряєв виокремлюють такі її складові: «...криміналістична характеристика даного виду злочинів; обставини, що підлягають доказуванню; типові слідчі ситуації, що виникають на різних етапах розслідування, слідчі версії та планування; особливості виявлення того чи іншого виду злочинів (внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань); початковий етап розслідування, тактика проведення першочергових слідчих (розшукових) дій гласного та негласного характеру; наступний етап розслідування, тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій на цьому етапі; особливості взаємодії слідчого з оперативними підрозділами; особливості використання слідчим спеціальних знань в процесі розслідування; заходи криміналістичної профілактики за матеріалами розслідування» [7, с. 204].

А вже Ю. П. Аленін сформував наступну структуру методики: «...криміналістична характеристика (для загальної методики) і окремих видів злочинів (для частинних методик); обставини, що підлягають встановленню і доказу; особливості порушення кримінальної справи; типові слідчі ситуації, особливості побудови версій і планування розслідування в даних умовах; організація первісного і наступного етапу розслідування в умовах постійної протидії злочинців; організація і використання тактичних операцій при розслідуванні злочинів; тактика проведення слідчих дій і оперативно-розшукових заходів; використання спеціальних знань; особливості взаємодії оперативних і слідчих апаратів правоохоронних органів з представниками суспільних і державних структур (види і форми) у процесі виявлення і розслідування злочинів» [1, с. 244–250].

В свою чергу, М. М. Єфімов виокремив такі складові у структурі досліджуваної наукової категорії: «...криміналістична характеристика злочинів; аналіз первинної інформації та початок кримінального провадження; обставини, що підлягають доведенню по кримінальному провадженню; типові слідчі ситуації розслідування; особливості проведення початкових слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших заходів; особливості проведення подальших слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших заходів; особливості використання спеціальних знань під час розслідування кримінального правопорушення; профілактична діяльність слідчого стосовно причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення; особливості діяльності слідчого на завершальному етапі розслідування» [3, с. 13–14].

Як бачимо, в наведених структурах завжди наявний такий елемент як криміналістична характеристика.

З приводу її значення вважаємо за доречне привести позицію В. В. Тіщенка, який акцентував увагу на тому, що у розслідуванні нерозкритих кримінальних правопорушень корисливо-насилницької спрямованості криміналістичний аналіз встановлених обставин дозволяє виявити

між ними спільні та особливі риси, зробити висновок про можливе скоєння цих протиправних діянь однією і тією ж особою або однією і тією ж групою осіб. Автор зазначає, що такий висновок може бути зроблений не лише на основі повної криміналістичної характеристики кожного окремого кримінального правопорушення, а й на основі криміналістичного аналізу їх окремих обставин [10, с. 54].

Зі свого боку, А. Ф. Волобуєв вказує на те, що «...криміналістична характеристика як кримінально-правова й кримінологічна містить у собі інформацію про злочин у цілому, а також елементи, що його складають (об'єкт і об'єктивну сторону, суб'єкт і суб'єктивну сторону). На відміну від інших характеристик вона являє собою, по-перше, систему тільки криміналістично значимих відомостей про ознаки злочину, а не будь-яких однакових для всіх видів злочинів. У межах певного виду вони можуть сприяти його розкриттю. По-друге, відомості про ознаки елементів злочину описують на якісно-кількісному рівні. Таким чином підвищується практичне значення даної категорії криміналістики» [2, с. 32]. Тобто в структуру досліджуваної категорії сукупно можуть входити як кримінально-правові, так і кримінологічні характеристики, але вони повинні вказуватись в криміналістичному контексті.

Загалом, окрема група науковців (В. В. Пяковський, Ю. М. Черноус, А. В. Самодін) формулюють криміналістичну характеристику кримінальних правопорушень як систему узагальнених даних про найбільш типові ознаки певного виду (групи) кримінальних правопорушень, закономірний взаємозв'язок яких слугує основою наукового і практичного вирішення завдань розслідування [5, с. 579]. В свою чергу, інша група вчених-криміналістів (А. Ф. Волобуєв, О. В. Одерій, Р. Л. Степанюк) визначила вказану наукову категорію як систему відомостей (знань) про елементи механізму вчинення злочинів окремого виду чи групи, в яких відображаються закономірні зв'язки між цими елементами і які використовуються для побудови та перевірки версій під час розслідування конкретних злочинів [6, с. 9]. Як бачимо, викладені визначення по суті майже не відрізняються. В розрізі вказаного, слід акцентувати увагу на тому, що вказана категорія має важливе значення під час проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних заходів.

Цікавою в розрізі зазначеного вважаємо думку А. В. Старушкевича, який вказує, що «...однією з причин неефективної боротьби з окремими видами злочинів є недостатнє дослідження саме криміналістичного аспекту пошуково-пізнавальної діяльності. Невипадково слідчі одностайно зазначають, що наявні у їх розпорядженні методичні рекомендації мають суттєві недоліки, не вмщують у достатньому об'ємі інформації, що необхідна для їх практичної діяльності. Все це висуває вказану багатопланову проблему в коло актуальних напрямків, як теоретичних, так і прикладних криміналістичних досліджень. До вказаних досліджень і слід віднести роботи, пов'язані з розробкою теоретичних засад криміналістичної характеристики; формуванням криміналістичних характеристик окремих видів злочинів і їх використання для оптимізації попереднього слідства, підвищення його ефективності» [9, с. 3-4]. Інакше кажучи автор наголошує на тому, що не побудовані нормально криміналістичні характеристики дають практичним підрозділам більше негативних моментів, ніж позитивних.

Стосовно визначення криміналістичної характеристики вже згадувана група науковців (Б. Є. Лук'янчиков, Є. Д. Лук'янчиков, С. Ю. Петряєв) вказують, що «...це інформаційна модель типових зв'язків і закономірно сформованих джерел інформації, яка дозволяє прогнозувати оптимальний шлях та ефективні засоби розслідування окремих видів (груп) злочинів. В науковому плані криміналістична характеристика є концепцією, основою побудови описової моделі певних видів (груп) злочинів з метою розробки відповідних методик їх розслідування. Новизна цієї категорії виявляється в системному відтворенні відомостей про криміналістично значущі ознаки певного виду (групи) злочинів. До її появи відомості про ознаки злочину викладалися непослідовно, їх коло було постійним, у деяких окремих методиках частина цих даних зовсім була відсутня. Застосування криміналістичної характеристики як інформаційної моделі дозволило систематизувати ці відомості у вигляді послідовно розташованих елементів, що мають певні кореляційні зв'язки. Саме в криміналістичній характеристиці на основі аналізу узагальнених відомостей про ознаки окремого виду злочинів виявляються закономірності, що належать до предмета дослідження науки криміналістики» [7, с. 209]. І дійсно, саме наявність докладно побудованих кореляційних зв'язків між елементами криміналістичної характеристики шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів дозволить працівникам правоохоронних органів ефективно реалізувати кримінальні провадження досліджуваної категорії.

Висновок. Констатуючи вищенаведене, зазначимо, що криміналістична характеристика є складовою методики розслідування кримінальних правопорушень. Акцентовано увагу на тому, що вказана категорія має важливе значення під час проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних заходів. Визначено, що саме наявність докладно побудованих кореляційних зв'язків між елементами криміналістичної характеристики шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів дозволить працівникам правоохоронних органів ефективно реалізовувати кримінальні провадження досліджуваної категорії.

Список використаних джерел:

1. Аленин Ю. П. О структуре методики расследования преступлений. *Юридична освіта і правова держава* (до 150-річчя юридичного ін-ту ОДУ): Зб. наук. праць. Одеса : Астропринт. 1997. С. 244–250.
2. Волобуєв А. Ф. Криміналістична характеристика розкрадань майна у сфері підприємницької діяльності. *Вісник Університету внутрішніх справ*. Вип. 2. Харків. 1997. С. 26–37.
3. Єфімов М. М. Розслідування злочинів проти громадського порядку та моральності : навч. посібник. 2-е вид., доп. і перероб. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 188 с.
4. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції / Харків : Вид. агенція «Апостіль», 2012. 304 с.
5. Криміналістика : підручник / [В. В. Пяковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Самодін та ін.] ; за заг. ред. В. В. Пяковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 752 с.
6. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 2 / [А. Ф. Волобуєв, О. В. Одерій, Р. Л. Степанюк та ін.] ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 312 с.
7. Лук'янчиков Б. Є., Лук'янчиков Є. Д., Петряєв С. Ю. Криміналістика: Навчальний посібник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. в двох частинах. Частина II : Криміналістична тактика. Методика розслідування. Київ : Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського. 2017. 474 с.
8. Матусовский Г.А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков : Консум, 1999. 480 с.
9. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів : навч. посібник. К., 1997. 44 с.
10. Тищенко В. В. Корыстно-насильственные преступления: криминалистический анализ : монография. Одесса : «Юридична література», 2002. 186 с.
11. Тищенко В. В. Криміналістичні технології в теорії і практиці розслідування. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. праць. Вип. 44. Одеса: Юридична література, 2008. С. 18–24.
12. Шеремет А. П. Криміналістика : навч. пос. [для студ. вищ. навч. закл.] / [2-ге вид.]. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 472 с.